

Den arabiske “reformbølge”: Tilfældet Marokko

Gunna Funder Hansen

Politiske reformer er i disse år nærmest blevet dagens orden i den arabiske verden. Marokko er et oplagt, men mindre velbelyst eksempel på denne udvikling

Saddam er fjernet, Arafat er død, libaneserne går på gaden i protest, ægypterne holder folkeafstemning og saudierne afholder lokalvalg.

Mange iagttagere synes på den baggrund at mene, at der er tale om en generel udvikling i den arabiske verden mod mere demokrati. Også Marokko – som vi ikke hører så meget til i de danske medier – har taget del i denne proces. Og udviklingen i Marokko er et udmærket eksempel på, at selvom reformerne fylder meget i magthavernes retorik og også medfører vigtige skridt i den rigtige retning, der kan give anledning til optimisme, så ser det ud til, at de store demokratiske reformer i praksis udebliver.

Startskuddet for de marokkanske reformer kan spores tilbage til en forfatningsændring vedtaget ved folkeafstemning i 1996. Men det var

først efter at den nuværende konge, Muhammad VI, i 1999 overtog tronen fra sin afdøde far, Hassan II, at reformerne fik mere substans. Straks efter sin tiltrædelse iværksatte Muhammad VI et storslået reformprogram, der siden er blevet fulgt op af løbende reformtiltag, der angiveligt sigter mod at gøre Marokko til en moderne retsstat.

Efter blot tre måneder på tronen kom den første overraskelse: Muhammad VI afsatte den stærkt forhadte indenrigsminister, Driss Basri, som under Hassan II gennem et kvart århundrede fungerede som kongens højre hånd og særlige vejleder i en række vigtige politiske spørgsmål. Hans mest åbenlyse magtbase var dog hans position som indenrigsminister, i kraft af hvilken han kontrollerede politiet og den marokkanske sikkerhedstjeneste, *Al-*

Makhzin, som gennem hans embedsperiode blev berygtet for vilkårlige fængslinger, tortur af politiske fanger og forsvindinger af oppositionspolitikere, ligesom en lang række politiske aktivister og intellektuelle blev drevet i eksil. Basri kontrollerede også de marokkanske valg, som altid endte med de karakteristiske resultater med mellem 98% og 100% af stemmerne til kongens støtter ved parlamentsvalgene.

Basris afskedigelse blev modtaget med en blanding af begejstring og skepsis i befolkningen – ikke mindst da hans afløser, Ahmed Midaoui, gjorde et stort nummer ud af at tegne et billede af det nye indenrigsministerium som en administration, der nu først og fremmest skulle servicere befolkningen, nationen og alle de produktive sektorer gennem støtte til investeringer og økonomisk udvikling.

Mht. ministeriets rolle ved afholdelse af valg skulle stemmer ikke længere kunne købes, og forsøg på valgfusk skulle give fængselsstraf. Midaoui beklagede endvidere manglen på relationer og kommunikation mellem Indenrigsministeriet og befolkningen og erklærede, at ikke kun ministeriet, men også befolkningen trængte til reform.

Mentaliteten hos befolkningen skulle ændres – respekt for loven, afsky for korrupsion og den gode vilje skulle genfindes, ligesom 'valg-handel', magtmisbrug, uærlighed og uansvarlighed skulle afskaffes.

Det bemærkelsesværdige ved disse formuleringer var ikke så meget meddelelsen om alt det gode, der nu skulle ske, men nærmere den ærlighed, Midaouis hårde kritik af forgængeren markerede. Aldrig havde man tidligere hørt et medlem af regeringen så åbent formulere det, alle marokkanere ved: at korrupsion og magtmisbrug gennemsyrrer det politiske system og udgør en alvorlig forhindring for retssikkerheden såvel som for økonomisk udvikling.

Menneskerettigheder

Også hvad angår mere konkrete menneskeretslige aspekter, anerkendte kongen og hans nye indenrigsminister til alles overraskelse, at alvorlige overgreb og menneskerettighedskrænkelser havde fundet sted i Marokko. Denne anerkendelse mandede konkret ud i en "retfærdigheds- og forsoningskampagne".

Som del i kampagnen har kongen nedsat en kommission, som har til opgave at undersøge menneskerettighedskrænkelser begået i perioden 1956-1999 – altså i den tidligere konges regeringstid. Kommissions høringer, som blev påbegyndt i december 2004, er offentlige og dækkes af en national tv-station. Endvidere er pårørende til forsvundne og døde i politiets varetægt samt folk, der har været ofre for vilkårlige fængslinger og tortur, blev tilkendt erstatninger, ligesom en række eksilpolitikere har fået lov at vende hjem.

Men også den nuværende konges egen regeringsperiode får del i opmærksomheden. Kongen har således etableret et Konsultationsråd for Menneskerettigheder, som i juni 2004 barslede med sin første årsrapport, der vedrørte 2003. Rapporten var på ingen måde et skønmaleri af menneskerettighedssituationen, men igen må den hidtil usete åbenhed betragtes som et fremskridt.

Mens alvorlige menneskerettighedskrænkelser for få år siden officielt var ikke-eksisterende, er der nu i en offentlig rapport sat tal og ord på situationen. Præcise antal af ulovlige varetægtsfængslinger og tilfælde af fængslinger foretaget uden at pårørende er blevet oplyst om det, er oplyst, ligesom rapporten giver en lammende kritik af tilstandene i de marokkanske fængsler.

Men rapporten sætter også fokus på områder, der stadig anses for uafklarede – fx hvorvidt der eksisterer detentions- og/eller torturcentre uden for Rådets kontrol.

Rapporten er dermed både et positivt og et negativt varsel. For mens den åbenhed, som Konsultationsrådet for Menneskerettigheder fremviser i rapporten, absolut giver anledning til optimisme, er rapportens spørgsmål om, hvorvidt der foregår menneskerettighedskrænkelser, der ligger uden for Rådets kontrol, langt fra irrelevant. I en rapport fra Amnesty International, der blev offentliggjort på omtrent samme tid, fremgår det således, at der i

Temara menes at findes et detentionscenter, hvor et stort antal personer er blevet tortureret og mishandlet. Disse påstande er på det bestemteste blevet afvist af regeringen, men uden at det egentlig har overbevist nogen.

Terrorbekæmpelse

Ovennævnte mangel på troværdighed hos regeringen bunder først og fremmest i, at den selv holder spørgsmålet om den egentlige menneskerettighedssituation åbent. For samtidig med at kongens reformplaner naturligvis officielt skal realiseres, har sikkerhedsstyrkerne brug for et skræmmeeksempel, der kan holde potentielle terrorister på plads.

I den første periode af den nye konges regeringstid så man – sideløbende med de øvrige reformer – en tendens til, at den islamiske opposition fik større spillerum. Men efter at Casablanca 16. maj 2003 blev ramt af fire koordinerede selvmordsattentater, vedtog man en ny og vidtgående antiterrorlov, der tillader tilbageholdelse af individer, der kan betegnes som 'farlige' eller blot 'potentielt farlige'. Ifølge Amnesty International og lokale menneskerettighedsorganisationer er flere tusinde personer efter attentaterne blevet tilbageholdt i antiterrorrens navn, mens kun ganske få er kommet for en domstol. Forskellen fra tidligere tiders fængslinger uden dom er, at de i dag – i kraft af den nævnte nye

lovgivning – faktisk er umiddelbart juridisk forsvarlige.

Hermed indskriver Marokko sig i rækken af lande, der siden 11. september 2001 har indført terrorbekæmpende juridiske foranstaltninger, der i praksis er på kant med de internationale konventioner på menneskerettighedsområdet.

Og præcis som i fx USA og Danmark fremhæver kritikere i Marokko det absurde ved, at man forsøger at beskytte demokratiet med antidemokratiske foranstaltninger. Forskellen er blot, at man i Marokko ikke har et fundament af etableret retssikkerhed som udgangspunkt. Når man både vil etablere et retssamfund og bekæmpe terrorisme med menneskeretsligt tvivlsomme midler, kan det ikke undgås at signalerne opfattes som tvetydige og i bund og grund uden reelt indhold.

Ikke desto mindre har resultatet af de juridiske reformer været, at den radikale islamiske opposition, der utvivlsomt fortsat eksisterer i Marokko, er gået i dvale og derfor ikke aktuelt spiller nogen politisk aktiv rolle.

Korruptionsbekæmpelse

På samme måde har et andet af kongens reformprogrammer – en storstilet anti-korruptionskampagne – fået en blandet modtagelse. Den mest opsigtsvækkende del af kampagnen blev sat i gang med afskedigelsen af Driss Basri. Indenrigsmini-

sterens fyreseddel blev nemlig fulgt op af en række anklager om embedsmisbrug i Indenrigsministeriet.

I begyndelsen handlede anklagerne om forholdsvis banale sager som gratis udlandsrejser og umotiverede ansættelser af Basris familiemedlemmer, men efterhånden greb anklagerne og efterforskningen om sig, og flere og flere skandalesager, der ikke blot involverede Basri, men også andre prominente samfundspidser, blev udfoldet for offentligheden og blev til manges overraskelse bragt helt til domstolene.

Også inden for politiet og i administrationen blev der formelt strammet op og indført skrappe straffe for bestikkelse, men på de lavere niveauer har systemet ikke overraskende vist sig at være vanskeligt at reformere.

De få højprofilerede korruptions-skandaler, som der rent faktisk er blevet taget hånd om, fremstår derfor i dag for en stor del af befolkningen nærmest som et bluff-nummer, der havde til formål at signalere forandring, men aldrig fik den store betydning for den almindelige borger, som i hverdagen betjener sig af korruption i snart sagt alle sammenhænge. Således er det ganske almindeligt, at almindelige offentlige serviceydelser i praksis forudsætter en privat pengeudveksling mellem borgeren og den offentligt ansatte. Denne form for dagligdags bestikkelse har reformerne endnu ikke haft held til at ændre på.

Familieretsreform

Det ubetinget mest omdiskuterede element i reformerne har været en ny familieretskodeks, der har haft til formål at forbedre kvinders og børns rettigheder. Allerede kort efter sin tiltræden annoncerede Muhammad VI, at kvinders rettigheder lå ham meget på sinde, og snart efter lancerede han en komplet plan for reformer på dette område.

Planen fik dog en hård medfart i befolkningen. Ved en stor demonstration – der i sig selv var opsigtsvækkende, da folkelige demonstrationer siden 1970'erne har været et nærmest uset fænomen – blev planen beskyldt for at gå på kompromis med *sharia*, det islamiske juridiske kodeks, og store dele af den blev trukket tilbage.

Men efter terrorangrebene i Casablanca i 2003 vendte stemningen. Islamisterne stod nu stærkt svækket og var tvunget til at holde lav profil, og planen kunne nu gennemføres som reelle lovændringer vedtaget i parlamentet og med støtte fra religiøse ledere, der har bakket op med teologiske argumenter til reformernes forsvar. Reformen vedrører følgende områder, hvor kvinder og børn får en markant bedre retsstilling end tidligere:

Hvor ansvaret for familien tidligere lå hos manden, placeres det efter de nye regler hos ægtefællerne i fællesskab. Ordlyden "kvinden skal underkaste sig manden" er fjernet,

begge parter får lige og gensidige forpligtelser over for hinanden, og beslutninger der vedrører familien skal aftales mellem ægtefællerne, herunder også hvad der vedrører børn og familieplanlægning.

Kvinden har efter de nye regler ret til selv at træffe beslutning om indgåelse af ægteskab. Tidligere kunne kvinder kun indgå ægteskab ved foranstaltning af en *wali* – en mandlig bemyndiget, som normalt var hendes far eller nærmeste voksne mandlige slægtning – selv efter det fyldte 18. år, hvor hun i andre sammenhænge var at regne for myndig. Minimumsalderen for ægteskab, der for kvinder før var 15 år, er nu hævet til 18 år for begge køn.

Polygami er ikke blevet forbudt – det er simpelt hen ikke muligt, hvis de religiøse tekster skal respekteres – men tilladelse til polygami kan nu kun gives ved dom, i tilfælde hvor manden kan godtgøre nødvendigheden heraf i form af et "exceptionelt og objektivi argument". Kvinden har desuden mulighed for helt at hindre mandens adgang til at tage flere koner ved at indføre en sådan betingelse i ægteskabskontrakten. Desuden anerkendes nu civile vielser – fx vielser, der er foretaget i udlandet, hvor det ikke er islamiske instanser, der tager sig af sådanne sager – hvis man kan stille med to vidner, der er muslimer.

Med hensyn til skilsmisse afskaffes mandens eneret på området. Før kunne kvinden kun tilkendes skils-

misse i særlige tilfælde, hvor hun kunne bevise, at manden ikke levede op til sine forpligtelser, eller hvor hun med 12 vidner kunne godtgøre, at hun var offer for hustruvold – begge krav i praksis stort set umulige at leve op til uanset ægteskabets karakter. Med de nye regler har begge parter lige ret til at bede en dommer om at opløse ægteskabet.

Ifølge de religiøse tekster har manden ret til at forstøde sin kone ved at fremsige ordene "jeg forstøder dig" tre gange. Men muligheden for at effektuere en sådan øjeblikkelig skilsmisse lægges nu i hænderne på en dommer, som pålægges at iværksætte en forhandling mellem parterne. Således bliver der nu i praksis tale om en juridisk skilsmisse under samme vilkår som ved en almindelig skilsmissebegæring.

Dette indebærer, at skilsmissen først effektueres, når niveauet for hustru- og børnebidrag er fastsat på et niveau, hvor børnene sikres tilfredsstillende kår. Ydermere sikres kvinden at kunne blive med sine børn i hjemmet eller i en tilsvarende bolig stillet til rådighed af manden. Endelig åbnes for muligheden for at fravælge særeje i ægteskabet, så alle værdier, der tilvejebringes i løbet af ægteskabet, skal deles mellem ægtefællerne, hvis de skilles. Som tidligere tildeles børn ved skilsmisse som førsteprioritet til moren, så til faren, og derefter til mormoren.

Også børn født uden for ægteskab får nye rettigheder. Tidligere kunne

nyfødte kun registreres som børn af deres fædre og med faderens efternavn. Var man så uheldig at være et "uægte" barn, kunne man altså ikke anerkendes som medlem af samfundet, og man måtte leve sit liv uden formel, administrativ eksistens. Med de nye regler skal børn af ugifte kvinder registreres under morens efternavn, hvorved de opnår almindelige civile rettigheder.

Accepten af, at børn uden for ægteskab forekommer, medfører også at ugifte mødres situation afkrimineres. Tidligere blev ugifte kvinder, der henvendte sig til et hospital for at føde, arresteret og idømt 3-6 måneders fængsel i henhold til forbuddet mod prostitution, og barnet blev enten fængslet sammen med moren eller overdraget til et børnehjem. Da enlige mødre ofte afvises af deres familier, var det eneste alternativ normalt at føde i dølgsmål.

Selvom "uægte" børn selvfølgelig fortsat er et socialt uacceptabelt fænomen, sikres både mor og barn altså nu juridiske og civile rettigheder på lige fod med andre.

Reaktioner på reformen

Reformer i familieretten synes måske mindre samfundsmæssigt essentielle end menneskerettighedsreformer og korruptionsbekæmpelse. Men med denne reform er de marokkanske kvinders juridiske position løftet fra at være, hvad en lokal menneskerettighedsorganisation

har kaldt "den mest tilbagestående i den arabiske verden", til at være noget af det tætteste man kommer på en juridisk ligestilling af de to køn i et land, hvor familieretten er religiøst forankret.

Blandt de mange forskellige reformprogrammer er det tydeligvis den nye familieretskodeks, der har fået størst folkelig bevågenhed. Mens de øvrige reformprogrammer er blevet mødt af en form for positiv skepsis, som siden er afløst af opgivende skuldertræk, efterhånden som planernes storhed har fortonet sig, har familieretsreformen været genstand for omfattende debat.

Selvom reformen efterhånden – med støtte fra de gejstlige – er blevet gennemført, har den ikke udelt opbakning. Kritikken af den er blot i dag mere praktisk end religiøst funderet. Den højere ægteskabsalder betragtes med stor skepsis især i landområder, hvor giftermål traditionelt indgås tidligt. Også de mange økonomiske krav til manden i tilfælde af skilsmisse er stærkt upopulære blandt mange, der mener, at det blot forstærker de voldsomme økonomiske barrierer, unge mænd skal overvinde, før de kan indgå ægteskab. Dertil kommer, at mange udtrykker bekymring for, at reglerne, der fx sikrer enlige mødres rettigheder, kan føre til et moralsk forfald blandt unge kvinder.

Og selvom modstanden ikke overraskende synes at være stærkest blandt mænd, stiller også mange

marokkanske kvinder sig skeptiske til en del af reformpunkterne.

Endvidere er det stadig usikkert, hvor stor effekt den nye familieretskodeks vil få i praksis. En stor del af ansvaret for dens gennemførelse er lagt ud til domstolene, som traditionelt er præget af manglende vilje til at omstille sig. Dette medfører en stor risiko for, at reglerne vil blive håndhævet på samme måde som tidligere i de tilfælde, hvor der ikke er helt klare retningslinjer.

Samtidig findes der stadig stærke religiøse modstandere af reformen. Umiddelbart efter reformens ikrafttrædelse i sommeren 2004 holdt lederen af Casablancas *ulama*, som er den officielle top af islamiske retslærde, en fredagsbøn i byens centrale moske, hvor han i skarpe vendinger proklamerede, at i henhold til islam er kvindens plads i hjemmet, at moderniseringskræfterne er udtryk for satanistiske aktiviteter, som skal bekæmpes, og at kvinder må indtage den plads, der foreskrives i *sharia*, hvis de vil have adgang til paradiset.

Talen skabte furore i den intellektuelle presse, men det er selvsagt kun en del af befolkningen, der bider mærke i den slags kritik.

Næste skridt: sociale reformer

Det er på mange måder et paradoks, at familieretsreformen, som begejstrer de marokkanske menneskerettighedsorganisationer, har fået så

hård en medfart. Når reformen har fået så omfattende opmærksomhed, og reaktionerne i så høj grad kredser om mændenes tab af rettigheder frem for om kvindernes øgede retssikkerhed, skyldes det formentlig, at den søger at regulere den eneste samfundsinstitution, der opfattes som gennemskuelig og under almindelige menneskers kontrol, nemlig familien.

Den udtalte mangel på økonomisk og social sikkerhed hos almindelige marokkanere overskygger simpelt hen perspektiverne. Hvis juridiske reformer skal slå igennem og vinde folkelig opbakning, er der derfor næppe tvivl om, at det netop er almindelige menneskers økonomiske og sociale vilkår, der først og fremmest skal sikres.

Og netop økonomisk og social udvikling er temaet for kongens nyeste reformprogram, som blev lanceret i en tale til befolkningen 18. maj i år. Også i denne forbindelse er kongen overraskende klar i mælet, når han beskriver problemerne – han siger ligeud, at en alt for stor del af befolkningen på grund af fattigdom og marginalisering lever et uværdigt liv. Og planerne for forbedringer er som i de andre programmer stor-slåede: De fattige boligkvarterer, hvor folk lever under elendige sanitære forhold og uden elektricitet skal afvikles, de arbejdsløse skal have job, handicappede, ældre og ubemidlede kvinder skal have hjælp osv.

Endemålet er, at Marokko, der i

dag rangerer som nr. 126 på UNDP's liste over niveauet for menneskelig udvikling, kommer på niveau med verdens højt udviklede lande.

Også på denne reformplan er reaktionerne blandede: Menneske-retsorganisationer og journalister klapper i hænderne, mens den brede befolkning synes at mene, at det – endnu en gang – lyder lidt for godt til at være sandt. Et indlysende problem ved planen er da også, at resultaterne skal nås uden stigninger i skatter og afgifter, og reformprogrammets bæredygtighed synes dermed særdeles tvivlsom.

Stadig højt til toppen

De blandede reaktionerne er et udmærket billede på, hvor tvedelt det marokkanske samfund i bund og grund er, og hvor forskelligt de enkelte befolkningsgrupper derfor reagerer på de forskelligartede politiske reformer: Kongen og den veluddannede elite presser på for at skabe et retssamfund, der modsvarer det liv, de allerede lever. Men samtidig er en stor del af befolkningen sat uden for den moderniseringsproces, der præger toppen af samfundet.

Dermed ikke være sagt, at de hidtidige reformer har været værdiløse. På den overordnede politiske scene har de efterhånden resulteret i, at der så småt tegner sig et pluralistisk system med fri partidannelse, ligesom det politiske miljø er præget af

en relativt bred deltagelse af oppositionspartier ved både parlaments- og lokalvalg.

Hvad angår ytringsfrihed har pressen også efterhånden ret frie tøjler – dog kun for så vidt at hverken kongen, religionen eller landets udenrigspolitik kritiseres. Men denne begrænsning er da også til at tage og føle på: Så sent som i april i år blev en journalist ved dom ikendt en bøde og fik forbud mod at udøve sit erhverv i 10 år som straf for en række kritiske artikler om Marokkos engagement i Vestsahara.

Endelig må man ikke tage fejl af, at den centrale magtstruktur på trods af de mange reformer er uændret. Selvom flere af kongens magtområder i kraft af forfatningsændringen i 1996 formelt er blevet overflyttet til parlamentet, fungerer han fortsat som den udøvende magt, som øverstkommanderende for de væbnede styrker og som religiøs overhoved. Endvidere udpeger og afskediger han egenhændigt premierministeren.

Siden 1998 har kongen overladt beslutningen om de mere perifere ministerposter til premierministeren, men han har beholdt kontrollen med de mest centrale poster og har således selv udpeget justitsministeren, indenrigsministeren, udenrigsministeren og ministeren for religiøse anliggender.

Selvom forfatningen derudover giver parlamentet en central politisk

rolle, har kongen i praksis også bevaret omfattende indflydelse på det lovgivende område, og han kan til enhver tid ophæve de love, parlamentet har vedtaget.

Der er næppe tvivl om, at almindelige marokkanere i høj grad efterspørger menneskerettigheder og demokrati. Og det er både nyskabende og positivt, at en arabisk hersker så direkte og åbent definerer landets store problemer og iværksætter reformer, der skal afhjælpe dem. Imidlertid er der god grund til at betvivle, om de centrale magtcentre, nemlig kongen, hans allierede i parlamentet og de religiøse gejstlige, i virkeligheden er parate til at gennemføre reformer, der faktisk vil føre til en reel demokratisk udvikling, idet en sådan udvikling i sagens natur vil udfordre deres egne privilegier – privilegier, der ikke blot materialiserer sig i magt, men også i umådelig stor rigdom.

Og nøjagtig samme problematik gør sig gældende i de øvrige arabiske lande, der i disse måneder og år gennemgår politiske reformer, som Vesten kan være nok så tilfredse med, men som næppe får vidtrækkende konsekvenser for hverken den demokratiske standard eller den økonomiske udvikling i de pågældende lande.

Gunna Funder Hansen er Ph.d. og adjunkt ved Center for Mellemøststudier, Syddansk Universitet.